

Valtioneuvoston oikeuskansleri, dosentti OTT, FT (h.c.) juhlapuhe Lapin yliopiston lukuvuoden 2020-2021 avajaisissa 7.9.2020

Luovalla uteliaisuudella koronakriisin jälkeiseen aikaan

Arvoisat Lapin yliopistoyhteisön jäsenet, yliopiston hallitus ja rehtori,

Jokseenkin päivälleen 30 vuotta sitten koin odotetun hetken ja jännittävän akateemisen yhteisön kutsun. Askeleeni kävivät uteliaan innokkaina Kemijoen sillan yli Ounasvaaran puolelta kohti alkavia oikeustieteen opintoja Lapin yliopistossa.

Tämä syksy on erilainen. Mutta kurinalainen akateeminen uteliaisuus on samaa. Yliopiston avajaisia vietetään virtuaalisesti tietoverkossa; akateemisen yhteisön täytyy ylläpitää rooliaan aidon yhdessä tekemisen ja vuorovaikutuksen yhteisönä virtuaaliodellisuudessa. Kiinasta liikkeelle lähtenyt, aluksi paikallinen zoonoosi, eläinten ja ihmisten välillä tarttuva tauti, osoittautui yleisvaaralliseksi. Virus aiheutti maailmanlaajuisen pandemian. Se on aiheuttanut Suomessa sotien jälkeisen ajan syvimmän taloudellisen ja yhteiskunnallisen kriisin, vaikka välitön talouden pudotus oli ennakkotietojen valossa pienempi kuin monissa muissa maissa. Taloudelliset ja sosiaaliset vaikutukset tulevat näkymään pitkään.

Maaliskuussa 2020 valtioneuvosto yhteistoiminnassa tasavallan presidentin kanssa totesi maassa vallitsevan poikkeusolot ja eduskunnan hyväksymänä otettiin käyttöön valmiuslain mukaiset toimivaltuudet. Valtiojohto ja allekirjoittanut muun muassa valtioneuvoston ja tasavallan presidentin virkatoimien laillisuutta valvovana ylimpänä laillisuusvalvojana punnitsimme epätäydellisen tiedon pohjalta vapausoikeuksien ja yhteiskunnan pitämisen avoimena sekä valtiosääntöisen velvollisuuden suojella oikeutta elämään ja väestön ja yksilöiden oikeutta terveyteen ja sen edellyttämän terveydenhuollon toimintakyvyn turvaamisen välillä. Punninnat eivät olleet helppoja. Kansainvälisesti, eri lähteistä tulleet tiedon palat sekä niiden monitieteinen tulkinta auttoivat tekemään päätöksiä. Samalla piti rajoitukset pitää siinä, mikä on välttämätöntä ja oikeasuhtaista sekä normaalisuusperiaatteen mukaisesti pitää ensisijaisina tavanomaista lainsäädäntöä ja toimivaltuuksia.

Koronavirusta ei ole vielä saatu globaalisti hallintaan saati tukahdutettua. Joudumme elämään viruksen kanssa kunnes rokote on saatu laajasti käyttöön ja sen sekä muiden toimien avulla viruksen leviäminen tehokkaasti estettyä. Epidemian torjunnassa korostuu jokaisen vastuu perusoikeuksien ja toisten oikeuksien toteutumisesta; jokaisen yhteiskuntavastuu. Pandemia on vahvistanut vastuun ja velvollisuuksien sekä kollektiivisten hyvien näkökulmaa yksilön oikeuksien ja vapauksien rinnalla.

Pandemia on uusvanhan vitsauksen paluu. Pandemiat ovat säännöllisin, noin sadan vuoden väliajoin jättäneet jälkensä historiaan. Koronaviruspandemiasta tulee sukupolvemme kriisikokemus. Pandemioiden riski oli WHO:n arvioissa tunnistettu. Ajankohta, virus ja sen aiheuttama sairaus olivat tuntemattomia. Ihmisten käyttäytymiseen vaikuttaneet suositukset ja rajoitustoimet sekä ihmisten omat reaktiot taudin uhkaan ovat vaikuttaneet huomattavasti epidemian kulkuun. Niinpä epidemiologisten mallien kyky ennustaa on ollut ja on rajallinen. Valtiollisessa johtamisessa ja perusoikeuksien soveltamisessa tärkeää on ollut yrittää hahmottaa kokonaisvaikutuksia. Eduskunnan perustuslakivaliokunta on edellyttänyt rajoitustoimien ja suositusten yhteiskunnalle aiheuttamien kokonaishyötyjen ja haittojen arviointia ja punnintaa (PeVM 9/2020 vp).

OIKEUSKANSLERINVIRASTO

Zoonoosit tulevat tulevaisuudessakin olemaan merkittävä ongelma. Niiden vastaisen työn edellytyksiä on vahvistettava paikallisesti, alueellisesti ja kansainvälisesti. Yhteiskuntamme häiriönsieto- ja palautumiskykyyn (resilienssiin) sekä talouden toiminta- ja arvoketjujen varmuuteen tulee kiinnittää aikaisempaa enemmän huomiota. Koronakriisi kiihdyttää menossa olevia talouden ja yhteiskunnan muutoksia muun muassa digitalisaatiossa. Hyvä digitaalinen infrastruktuuri, datan liikkuvuus ja monipuolinen tietotekniikan hyödyntäminen, tieto- ja kyberturvallisuuden korkea perustaso sekä kapasiteetin varaaminen samoin kuin korkea osaaminen ja luovuus ovat palautumiskyvyn välttämättömiä edellytyksiä.

Terveellisen ympäristön ja oikeuden siihen painoarvo vahvistuu. Terveellinen ympäristö on osa perustuslain 20 §:n mukaista ympäristöperusoikeutta. Korona seurauksineen pakottaa miettimään uudestaan monien alojen ja yritysten liiketoimintamalleja sekä yhteiskuntarakenteita. Suomessa yleensä ja myös yliopistomaailmassa koronaviruksen aiheuttamat poikkeusolot ovat johtaneet kaikkien aikojen digiloikkaan. Palautumiskyky riippuu luovuudesta ja osaamisesta omaksua joustavasti hyvinkin erilaisia toimintamalleja. Tämä koskee myös viranomaistoimintaa ja siinä tehtävää poikkihallinnollista yhteistyötä. Yleistoimivaltaiselle alueellisen ja paikallisen viranomaistoiminnan ja julkisten palveluiden sekä varautumisen ohjaukselle ja valvonnalle olisi tarvetta.

Oppien kokoaminen käsillä olevasta kriisistä on osattava tehdä luovuudella. Sikainfluenssan pelättiin aikanaan muodostuvan pandemiaksi. Suomenkin kansallinen pandemiasuunnitelma rakentui pitkälti tämän kriisimallin varaan. Se vaikutti muun muassa oletuksiin henkilösuojainten ja muiden materiaalien tarpeista. Oikeudelliset välineet, valmiuslaki ja tartuntatautilaki, ovat ajatusmalleiltaan ja perusteiltaan rakentuneet tunnetuille kriisitilanteille. Uusi koronavirus olikin erilainen. Tarvittiin osin luovia tulkintoja lainsäädännössä, jonka tulkintaikkuna on oikeusvaltiollisista syistä kapea.

Syksyn 2020 tunnelmaa luovat murrokset eivät rajoitu koronaan. Manner- ja napajää sekä ikirouta ovat kirjaimellisesti liikkeessä ja sulamassa. Ilmastonmuutoksen pääosin epäedulliset, ilmaston ja sään ääri-ilmiöitä vahvistavat sekä luonnon monimuotoisuutta heikentävä vaikutukset tulevat esille. Ilmastonmuutoksen hillintä ja siihen sopeutuminen ovat yksi suurimmista ihmiskunnan ja oikeusvaltion kysymyksistä. Arktisen alueen ekosysteemien ja ilmaston muutoksilla on merkitystä maailmanlaajuisesti. Arktisen alueen geopoliittinen ja taloudellinen merkitys ovat nousussa. Alue on jännitteisen suurvaltakilpailun kohteena. Arktisten kansojen ja ihmisten piirissä ja taiteessa näkyvät yksilöinä kuin kansoina vaateet itsemääräämisoikeudesta. Se näkyy alkuperäiskansan oman tiedon, perinnetiedon ja kulttuurin ja sen symbolien kunnioittamisen ja oikeudellisen suojelun vaatimuksina. Oikeuksien perääminen näkyy niin kysymyksissä oikeuksista maahan, yhteisön jäsenyyteen, tekijän- ja immateriaalioikeuksista kuin kysymyksissä osallisuudesta kaivos Hankkeista ja niitä koskevasta lainsäädännöstä päättämiseen.

Suomi on arktinen maa. Ruotsin ja Suomen historiallisessa kehityksessä kuningas Kustaa Vaasan ja hänen poikansa Kaarle IX:n hallituskausien aikana tehty käänne pohjoiseen on vaikuttanut siihen, mitä olemme tänään. Lapin yliopisto on Arktisen alueen yliopisto, jolla on kansainvälisen tieteellisen tutkimuksen ja taiteellisen toiminnan sekä niille perustuvan opetuksen ja yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen kautta aivan erityinen rooli kehittää arktista osaamistamme. Sitä tehtävää hoidetaan monitieteisessä ja laajassa kansainvälisessä ja kotimaisessa yhteistyössä.

Lapin asukkaiden ja laajemmin koko Arktisen alueen asukkaiden perinnetiedossa on herkkyyttä luonnon – maan – tuntemiselle sekä joustavuutta selviytyä yksin ja yhdessä erilaisista tilanteista. Pandemioiden paluu karulla tavalla muistutti meille, että ihminen on haavoittuva osa luontoa.

Herkkää suhdettamme maahan ja luontoon kuvaa nuori saamelainen runoilija Niillas Holmberg kirjassaan Jalkapohja (2019). Linaan runoa:

*Maa on osuva, vilpitön
Vilpittömään kysymykseen vilpittä vastaisin
mutta kollektiivinen adjektiivi ontuu.
Kulumien tullen on saapasta paikattu sepittein.
Kuvitella nyt yhdessäoloa valheitta.
Voiko epärehellinen ihminen luottaa maan merkkeihin?*

Runon vilpitön ja tieteellisesti perusteltu tie koronakriisin jälleenrakennuksessa ja Arktisen alueen murrosten voitettaviin vaikeuksiin vastaamisessa on kestävän kehityksen mukaisen uuden luominen. Kestävän kehityksen mukaisen liiketoiminnan kehittäminen on yrityselämän uudistamisen kohdealue. Oikeudessa kestävän kehityksen periaatteella on vahva perusta Euroopan unionista tehdyn sopimuksen 3 artiklassa, jossa se liittyy kilpailukykyisen sosiaalisen markkinatalouden päämäärään. Suomen oikeudessa vahvistuvan kestävän kehityksen oikeusperiaatteen valtiosääntöinen perusta on perustuslain 20 §:n ja sen sisältämän jokaisen vastuun ympäristöstä toteuttamisessa. Naapurimaidemme Ruotsin ja Norjan perustuslait velvoittavat julkista valtaa edistämään kestävää kehitystä ja turvaamaan hyvän ympäristön nyky- ja tuleville polville. Meitä sitovat oikeudelliset ja eettiset velvoitteet tuleville sukupolville.

Kestävän kehityksen toteuttaminen edellyttää niin yksityisen sektorin liiketoimintamalleissa kuin yhteiskuntapolitiikan ja julkisten palveluiden kehittämisessä uutta luovuutta. Tarvitaan inhimillisen käytäytymisen johtamista ja hallintaratkaisuja, jotka perustuvat myös laille ja digitaalisen teknologian soveltamiselle sekä datan hyödyntämiselle ja ihmistä koskevalle viisaudelle. Yksityisen liiketoiminnan kestävällä uudistumisella sekä yksityisoikeudella on kestävän kehityksen mukaisen talouden toteuttamisessa ja sitä koskevien kannustimien luomisessa huomattava rooli. Julkinen valta ei voi yksin riittävästi vastata vaan markkinoiden logiikan olisi kannatettava kestävää taloutta, yhteiskuntaa ja elämää.

Yliopistot ja niiden verkostot ovat mukana paikallisten yhteisöjen elämässä ja globaaleissa verkostoissa. Ne toimivat uutta luovina kokeilualustoina tutkittaessa ja rakennettaessa kestävää tulevaisuutta. Vilpittömällä jälleenrakennuksen ja uudistamisen polulla tarvitaan maan ja sen ihmisten kuuntelun herkkyyttä ja luovaa uteliaisuutta yhdistyneenä kurinalaiseen työhön ja yhteistyöhön.

Toivotan intoa, voimaa ja sitkeyttä koko Lapin yliopiston yhteisölle luovaan uteliaisuuteen; me käytännön tekijät toimimme yhdessä kanssanne tällä tiellä tutkittaessa, kehitettäessä ja opetettaessa uutta.